

УДК: 3737.091.12:343.811

Стеценко І. М.

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглянуто особливості застосування до засуджених кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. При тому, охоплено історичний період починаючи із Київської Русі до сьогодення. Особлива увага звертається на підготовку пенітенціарного персоналу до виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі у вітчизняній практиці та за кордоном. Також розглядаються організаційно-правові та соціально-психологічні питання діяльності персоналу кримінально-виконавчої інспекції, служби пробації, що пов'язані із здійсненням контролю за виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Ключові слова: історія та сучасний стан кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, підготовка пенітенціарного персоналу, пенітенціарний вплив на засуджених.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Протягом останніх років пріоритетом в галузі пенітенціарної політики України є запровадження служби пробації. Для цього, в межах чисельних концепцій про реформування кримінальної юстиції та Державної кримінально-виконавчої служби було підготовлено проекти Законів, які мали різні назви: "Про службу пробації" (2008 р., 2013 р.) та "Про пробацію" (2013 р.) [12]. В даних законопроектах передбачалося покласти на кримінально-виконавчу інспекцію функції досудової пробації, спостережної пробації та пенітенціарної пробації. З метою сприяння реформам у пенітенціарній сфері, реалізовувалися різні проекти завдяки підтримки Ради Європи [13]. Серед головних завдань цих проектів було навчання персоналу кримінально-виконавчої інспекції формам та методам пробаційної діяльності, розробка навчальних програм для офіцерів пробації. Однак ці плани так і не були здійснені, причиною тому постала невизначеність структури майбутньої пробації в Україні, форм та методів її роботи.

Враховуючи неоднозначність відповіді на питання про зміст підготовки персоналу служби пробації, актуальним постає питання розгляду альтернативних позбавленню волі покарань в історичній ретроспективі та виокремлення функцій покладених суспільством на пенітенціарний персонал, що задіяний в цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Аналіз монографічних праць вітчизняних юристів (І. Богатирьов [1; 2], А. Степанюк [14], І. Іваньков, А. Чайковський [8] та ін.) показав, що вони визначають структуру та функції, органів що здійснюють покарання, не пов'язані з позбавленням волі, зупиняються на застосуванні до засуджених більш лояльного, у порівнянні із позбавленням волі покарання, розглядають кримінологічну характеристику особистості правопорушника та аналізують зміст юридичних норм в галузі кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права та діяльність органів та установ виконання покарань в історичній ретроспективі та на сучасному етапі діяльності пенітенціарної служби. В монографічних працях педагогів (О. Караман [10], О. Третяк [15] та ін.), приділено увагу підготовці майбутніх пенітенціаріїв, які виконуватимуть покарання у виді позбавлення волі в установах різних рівнів безпеки та спеціалізованих виховних колоніях. Серед іноземних публікацій, можна виокремити монографію Д. Вітфілда "Вступ до служби пробації" [3], в якій розглядаються витоки пробації та реагування суспільства на зростання злочинності, а також навчальний посібник Р. Кантор, К. Фергюсон, Р. Паркер "Работа с правонарушителями в обществе" [9], в якому слухачі знайомляться з методами роботи з правопорушниками, що забезпечують одночасний контроль над їх поведінкою і підтримку їхніх спроб стати на шлях виправлення і більше не порушувати закон. Значна увага приділяється оцінці особистості правопорушників і зниженню ризику повторних правопорушень.

Не дивлячись на наявність значної кількості публікацій, що висвітлюють порядок призначення та виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, проблеми професійної підготовки персоналу органів виконання покарань в історичному ракурсі та в сучасних умовах, не стали предметом спеціального дослідження.

Мета статті (постановка завдання). Здійснити ретроспективний аналіз проблеми виконання покарань, альтернативних позбавленню волі та визначити види таких кримінальних покарань, що застосовувалися в різні історичні періоди починаючи з Київської Русі до сьогодення як на вітчизняних теренах так і за кордоном, а також особливості змісту професійної підготовки пенітенціарного персоналу до виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії розвитку пенітенціарної системи вітчизняні науковці [5; 10; 11; 15 та ін.] виділяють три головних періоди: каральний (допенітенціарний); філантропічний; політичний.

Аналіз літературних джерел [5] показав, що допенітенціарний (каральний) період тривав від моменту фіксації нормативних джерел і пам'яток звичаєвого права і до кінця XVIII століття. За часів Київської Русі діяли договори, що уклалися з Візантією (907, 911, 944 і 971 рр.). Ці договори встановлювали караність злочинних діянь і визначали міри покарання. Система покарань доби Руської правди, крім кровної помсти та штрафів передбачала кримінальні покарання. До останніх відносилися покарання різками, кнутом, таврування, відсікання окремих частин тіла. За часів панування кровної помсти її здійснювали родичі (батько, син, брат, дядько, небіж).

Джерела вказують на те, що міра і розмір покарання залежали від соціального статусу потерпілого і винного. Найпоширенішим покаранням було грошове стягнення (штраф) з майна злочинця [11].

За часів Литовсько-Руської доби важливу роль у формуванні кримінальної системи і законодавства відігравали: редакції Литовського статуту 1529, 1566, 1588 років; Магдебурзьке право та "судові обрядки" Запорізької Січі; кодифікація "Права, за якими судиться малоросійський народ". Поширення набувають такі покарання як смертна кара, тілесні покарання (болісні і членушкоджуючі), позбавлення волі, позбавлення честі і прав, а також майнові у формі конфіскації (загальної та спеціальної) та інші, що передбачали публічні залякування [5, с.7].

За доби філантропічного періоду, громадськість почала приділяти увагу незадовільному стану місць тримання злочинців. У другій половині XVIII ст. під впливом ідей Ч. Беккарія, Д. Говарда., І. Бентама та інших філософів та філантропів було здійснено перші кроки щодо реформування системи винесення вироків та виконання покарань.

Дослідник цього періоду, О. Третяк, відмічає, що в Російській імперії позбавлення волі стало одним із основних видів покарань лише у середині XVII ст., що спричинило збільшення кількості будинків для утримання засуджених та визначенню штату державних службовців охорони. Поява значної кількості пенітенціарних установ у XVII-XIX ст. змусила звернути увагу на підготовку персоналу. Система професійної підготовки пенітенціарного персоналу в Росії була започаткована лише за часів правління імператора Олександра II, після того, як Московський дамський тюремний благодійний комітет в 1897 р. запропонував заснувати спеціальний навчальний заклад для підготовки тюремного персоналу в Росії – общинну школу тюремних наглядачок [15].

Третій етап розвитку пенітенціарної системи та законодавства України – політичний. Його пов'язують із початком міжнародної співпраці і проведенням перших тюремних конгресів. У 1863 році уряд прийняв Закон про скасування тілесних покарань, а 12 березня 1879 року – Закон про організацію Головного тюремного управління. Під егідою цього відомства почали звертати увагу на підбір та спеціальну підготовку осіб, які мають бажання обійняти посаду наглядачів в тюрмі.

У плані розвитку інституту покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та підготовки персоналу інтерес ставлять події, що відбувалися в Україні починаючи з 1917 року по теперішній час. Ці події можна поділити на три етапи [2, с. 54-57; 4; 6; 7 та ін.].

I етап (1917-1930 рр.). Крім покарань пов'язаних з позбавленням волі в період 1917-1930 рр. почали впроваджуватися їхні альтернативи, в основі яких лежали примусові роботи, які називалися обов'язковими громадськими роботами, примусовою працею з проживанням удома, а також виправно-трудовами роботами без охорони.

У прийнятому Кримінальному кодексі УРСР (1922 р.), встановлювалося, що основними мірами покарання були розстріл, позбавлення волі, примусові роботи. Також були передбачені альтернативи позбавленню волі у виді вигнання за межі УРСР, примусові роботи без утримання під вартою, умовне засудження, конфіскація майна, штраф, позбавлення прав, звільнення з посади, суспільний осуд, покладення зобов'язання загладити шкоду. До органів, які виконували покарання у виді примусових робіт відносилися бюро при губернській інспекції місць ув'язнення, які здійснювали облік цієї категорії засуджених, розподіл їх на роботи, нагляд за дотриманням правил відбування покарання. У прийнятому 23 жовтня 1925 р. Виправно-трудоному кодексі УРСР вказувалося на те, що застосування примусових робіт без тримання під вартою та наявність виправно-трудових заходів, поєднуються з позбавленням волі, а засуджені мають перебувати у перехідних трудових будинках, трудових колоніях (сільськогосподарських, ремісничих, фабрично-заводських) [6].

II етап (1930-1950 рр.). Даний період характеризувався надмірним застосуванням покарань у виді позбавлення волі і припиненням практики застосування судами альтернативних видів покарань. Істотної трансформації в цей період були піддані примусові роботи, які перетворилися на обов'язковий каральний засіб покарання. Засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, працювали в сільгоспколоніях при виправно-трудовах установах, а організація та керівництво виробничими частинами даних установ було покладено на Управління виправно-трудовах установ НКВС УРСР.

Стосовно неповнолітніх злочинців судами не призначалися покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Організацією відбування ними кримінальних покарань було покладено на Відділ трудових колоній для неповнолітніх.

У 1937-1939 рр. великих розмірів набула практика застосування позасудових репресій, коли людей засуджували без дотримання процесуальних норм. У період 1941-1950 рр. не було прийнято жодного

нормативно-правового акту, який би регламентував порядок та умови виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [2].

III етап (1950-1990 рр.). Суттєві зміни в кримінально-виконавчій системі розпочалися з 1960 р. з прийняттям нового Кримінального кодексу УРСР в якому були визначені альтернативні покарання, такі як: заслання; висилка; виправні роботи без позбавлення волі; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; звільнення від посади; покладання обов'язку загладити заподіяну шкоду; громадський осуд; конфіскація майна.

Прийнятий 19 травня 1971 року Виправно-трудоий кодекс Української РСР також передбачав покарання, не пов'язані з позбавленням волі – заслання, вислання та виправні роботи без позбавлення волі [4].

Політико-виховна робота з особами, які відбувають заслання мала проводитися колективами трудящих, громадськими організаціями підприємств, установ і організацій за місцем роботи і проживання засланих, а також органами, що видають виконанням цього виду покарання. Разом з тим визнавалося, що виправлення та перевиховання засуджених на практиці не здійснювалося.

Вивчення особистості засудженого покладалося не тільки на органи внутрішніх справ (дільничні інспектори міліції; позаштатні співробітники міліції), а також на дружинників; членів наглядових комісій; громадські організації виробничого колективу, в якому виконувався даний вид покарання.

Органи внутрішніх справ, під час виконання покарань у виді заслання та вислання, мали здійснювати вплив на різні категорії засуджених (педагогічно-занедбаних та з високим рівнем криміногенної зараженості).

Що стосується кримінального покарання у виді виправних робіт без позбавлення волі, то воно відбувалося за місцем роботи засудженого або в інших місцях, що їх визначали органи, які виконували цей вид покарання. Хід виконання покарань у виді виправних робіт контролювала інспекція (відділення) виправних робіт, яка мала вивчати колектив, де відбуває покарання засуджений за місцем роботи, і, якщо обстановка там несприятлива для його виправлення, то була зобов'язана просити суд змінити вирок у частині, що стосується місця відбування виправних робіт, і призначити засудженому відбування покарання в інших місцях, обумовлених органами, що виконують цей вид покарання. Інспекція виправних робіт мала звертати увагу шефів та громадських інспекторів на вплив ближнього оточення засуджених. Контроль за поведінкою засудженого покладалася на громадськість за місцем його проживання (будкоми, ради), а також на дільничних інспекторів міліції [7].

Однак, тривалий час не було розроблено механізму виконання окремих видів покарань і тільки в 1984 році було прийнято відповідне республіканське Положення, яке регламентувало виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штрафу, громадського осуду, конфіскації майна, позбавлення військового або спеціального звання, звільнення з посади, покладання обов'язку загладити заподіяну шкоду.

IV етап (з 1991-го р. по теперішній час). Цей етап характеризується тим, що ліквідовані такі покарання як заслання та вислання, призупинені умовне засудження до позбавлення волі та умовне звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці. З прийняттям у 2001 році нового Кримінального кодексу України було розширено систему покарань, не пов'язаних з позбавленням волі до переліку яких були включені громадські роботи та обмеження волі.

Згідно прийнятого у 2003 році Кримінально-виконавчого кодексу України, організацію виконання покарань у виді виправних робіт, громадських робіт, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладено на кримінально-виконавчу інспекцію, яка має виконувати облікові, контролюючі функції, а також функції профілактично-виховного впливу на засуджених.

Для визначення змісту програми підготовки майбутніх офіцерів служби пробачії в Україні, інтерес представляє історичний досвід та функції діяльності служби пробачії в Англії та Уельсі, які описує Дік Вітфілд [3]. Витоки служби пробачії він простежує з X ст. до 1907 р., коли було прийнято закон "Про застосування пробачії до правопорушників". Цей закон уповноважив суди вводити посади офіцерів пробачії, основний обов'язок яких полягав в тому щоб "надавати поради, допомагати і дружньо ставитися" до тих, хто перебуває під наглядом. Крім того, офіцери служби пробачії залучалися до нагляду за дітьми, які потребували турботи і захисту, соціальних досліджень особистості правопорушника, сімейного примирення, нагляду за правопорушниками, звільненими від деяких видів покарання у виді позбавлення волі. Але суди не завжди призначали офіцерів пробачії. Виданий у 1948 році Закон "Про кримінальне судочинство" анулював всі попередні законодавчі акти стосовно пробачії і встановив, що офіцер пробачії має розглядатися як професійний службовець, який веде справи, використовуючи навички, що були розвинені спільно з іншими соціальними працівниками. У 1989 році була запропонована структура "пробачійного втручання", яка набула широкого застосування.

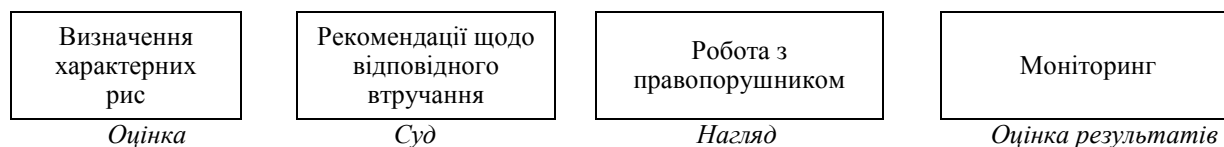

Рис. 1. Структура "пробачійного втручання"

Служба обслуговує суди та суспільство шляхом: надання суду доповідей; нагляду за правопорушниками у громаді; керування програмами роботи з правопорушниками з метою забезпечення того, що правопорушники ведуть законослухняне життя, таким чином, щоби мінімізувати ризик для суспільства; захисту благополуччя дітей у сімейних судових справах; надання допомоги громадам у попередженні злочинності та зменшенні її впливу на жертв злочинів.

Підготовка офіцерів служби пробації передбачає отримання ними диплому про вищу освіту протягом двох років навчання. При тому, "навчання на робочому місці" відведено майже половину всього часу навчання.

Таблиця 1

Основний навчальний план підготовки офіцерів пробації в Англії та Уельсі

Етап	Модулі
Перший	Введення в систему кримінального судочинства і правові установи. Основні навички і методи. Цінності та етика. Навчальний процес і професійний розвиток. Введення в соціальні науки (злочинність і кримінологія, соціальний контекст, методологія соціології) плюс базова практика (50% Етапу I).
Другий	Правова структура і система політики. Розуміння злочинності й кримінології. Розуміння соціальних проблем. Розвиток ефективної практики. Боротьба із злочином і його наслідками. Нагляд, менеджмент і здійснення громадських програм. Боротьба зі злочинною поведінкою та управління ризиком. Робота в організаційному контексті. Підвищення кваліфікації плюс практика, приблизно 50% Етапу II.

У пенітенціарних службах таких європейських країн як Норвегія, Голландія та Ірландія пріоритетним вважається підготовка офіцерів пробації до роботи з особами, яких відносять до груп підвищеного ризику, тобто з тими, хто може скоїти повторний злочин. В Англії та Уельсі, Бельгії, Данії, Норвегії, Франції та Швеції служби пробації беруть активну участь у сфері первинного попередження злочинності, запобіганню домашнього насильства, зловживань щодо дітей та попередженні наркоманії [2].

Все вище викладене вказує на те, що в Україні, при складанні навчальних програм підготовки офіцерів служби пробації, мають бути враховані не лише порядок виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт, а й ті підходи до професійної підготовки, що мають місце в європейській практиці.

Висновки. Проведений аналіз історії застосування покарань, що не пов'язані з позбавленням волі починаючи з доби Київської Русі до сучасної доби, показує наявність тривалої практики виконання покарань, що є більш гуманними відносно тих, які завдають фізичні страждання засудженому або на тривалий час ізолюють його від суспільства. Разом з тим, підготовці персоналу, який би здійснював ці покарання, достатня увага протягом тривалого часу не приділялася. В нашій країні, не зважаючи на існування кримінально-виконавчої інспекції починаючи з 2003 року, до цих пір так і не запроваджена система професійно-орієнтованої профільної підготовки пенітенціарного персоналу. Враховуючи посилення орієнтирів в Україні в бік створення служби пробації, постає нагальна потреба у створенні розвиненої системи професійної підготовки майбутніх офіцерів служби із урахуванням як вітчизняного досвіду, так і кращих зразків зарубіжних підходів до навчання фахівців у цій сфері.

Використані джерела

1. Богатирьов І.Г. Державна кримінально-виконавча служба України: історія і сучасність / І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова. – Д. : Ліра, 2007. – 352 с.
2. Богатирьов І.Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія / Іван Григорович Богатирьов. – К. : Атіка, 2005. – 312 с.
3. Вітфілд Дік. Вступ до служби пробації : монографія / Дік Вітфілд; вид. 2-ге, перероб. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 236 с.

4. Виправно-трудоий кодекс УРСР від 23.12.1970. Затверджений Законом N 3325-VII (3325a-07) від 23.12.70, ВВР, 1971, N 1, ст.6.
5. Державна пенітенціарна служба України: історія та сучасність / [Інститут кримінально-виконавчої служби]. – К. : ДПтС України, 2012. – 27с.
6. Історія держави і права України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1886031355002/pravo/osnovni_risi_prava. – Назва з екрану.
7. Исправительно-трудоая психология: учебник / [А.Д. Глоточкин, В.Ф. Пирожков ; под общ. ред. К.К. Платонова]. – М.: Академия МВД СССР, 1974. – 426 с.
8. Іваньков І.В. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя) : монографія / Ігор Іваньков, Анатолій Чайковський ; за заг. ред. д.ю.н., проф. І.Г. Богатирьова. – Бровари: ХмЦНТЕІ, 2010. – 208 с.
9. Кантор Р. Работа с правонарушителями в обществе : начальное учебн. пособие / Р. Кантор, К. Фергюсон, Р. Паркер. – Лондон: Ноттингемский университет, 2003. – 200 с.
10. Караман О.Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України: монографія / Олена Леонідівна Караман ; Держ закл. "Луган. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка". – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. – 448 с.
11. Кримінальне право та процес в Руській державі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://idpu.myliverpage.ru/page>.
12. Пенитенциарная пробация [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [www.kvs.gov.ua/ peniten/doccatalog/document?id](http://www.kvs.gov.ua/peniten/doccatalog/document?id). – Название с экрана.
13. Проект Генерального директорату з прав людини і норм права Ради Європи та Державної пенітенціарної служби України "Підтримка реформи пенітенціарної системи в Україні" (2011-2013 роки) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kvs.gov.ua/zmi/ProjektRadaEvropy24072014.pdf>. – Назва з екрану.
14. Степанюк А.Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець. – Х. : Тов. "Кроссруд", 2007. – 184 с.
15. Третяк О.С. Теоретико-методологічні засади проведення соціальної та виховної роботи із засудженими до позбавлення волі: монографія / Олена Станіславівна Третяк. – Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2012. – 400 с.

Stetsenko I.

STUFF TRAINING FOR WORK IN PENAL INSTITUTIONS: HISTORY AND MODERN TIMES

The peculiarities of non-custodial penalty implementation to convicts are considered in the article. The historical period since the Kyiv Rus to the present times is taken into the consideration. Special attention is paid to training the prison institutions' stuff as to execution of non-custodial penalties in domestic practice and abroad. Organizational, legal and socio-psychological issues in the work of probation department's stuff as for monitoring the non-custodial penalties implementation are considered as well. The author analyzes the problems of stuff's activities as well as the methods providing formation of readiness to action, mastering the necessary special techniques and skills, development of necessary professional and significant qualities. The problems of training programs content for future probation officers in Ukraine with a glance to European experience of staff teaching are taken into account in the article.

Key words: history and modern state of non-custodial penalties, training the penitentiary stuff, penitentiary impact on inmates.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2015